

- LAUERMA, PETRI 1996: Liitepartikkelien vokaalisointusuhteita suomen murteissa. – *Virittäjä* 100 s. 385–400.
- MÄKELÄ, MATTI 1993: Suomen murteiden *kin* ja *kaan, kään* -liitteet: morfologia ja leksikko. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 591. Helsinki.
- TOIVAINEN, JORMA 1988: Eräiden tekijännimien siirtymisestä *ea*-adjektiivien malliin. – *Virittäjä* 92 s. 504–509.
- 1990: Acquisition of Finnish as a first language: general and particular themes. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 35.
- 1997 (painossa): Acquisition of Finnish. – Dan I. Slobin (toim.), *The cross-linguistic study of language acquisition*. Vol. 4 s. 87–182. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, New Jersey.
- WENNOLA, J. H. 1897: Äänneopillisia havainnoita Pohjois-Pohjanmaan rantamurteesta. – *Suomi III*: 13. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

PUHDASTA PUHETTA?

Osmo Nikkilä toteaa Suomen sanojen alkuperä -teoksen 2. osan asiantuntevassa, ajatuksia herättävässä ja asiallisen kriittisessä arvioinnissaan (*Vir.* 2/97) mm. jääneensä kaipaamaan semanttisia perusteluja sille, että sana *puhdas* mahdollisesti olisi alkuperältään yhteydessä *puhua*-peyyeseen. Suunsa voi puhua puhtaaksi, mutta miten puhe ja puhtaus ovat etymologisesti liitettävissä toistensa yhteyteen?

Sanojen *puhdas* ja *pohtaa* alkuperän selityksissä, sekä lainalähtöisyyttä että omaperäisyyttä olettavissa, on peruslähtökohtana, että sanojen alkuperäinen merkitys on 'puhdistettu, pohdettu vilja' ja 'puhdistaa, pohtaa viljaa'. Vanhimpia viljan yms. puhdistusmenetelmiä lienee tuultaminen, jossa viljaa heitetään ilmaan ja annetaan tuulen puhaltaa akanat ja muut roskat kauemmaksi painavampien jyvien pudotessa kohtisuoremmin maahan. *Puhua*-peyyeen alkuperäisin merkitys on — kuten mm. saamen *bossot* (< *pušo-) osoittaa — juuri 'puhaltaa, aiheuttaa ilmavirtaa (esim. tuuli t. ihminen)'; nykysuomesta tutuin kielellisen viestinnän merkitys on tähän verrattuna sekundaari, ehkä vasta suomen kielen

erikoiskehityksen aikainen. Yhtä luontevaa kuin edellä kuvatun laisen viljanpuhdistuksen nimittäminen *tuultamiseksi* olisi voinut olla sen nimittäminen *puhtamiseksi.

Vaikka sanojen *puhdas* ja *puhaltaa* semanttinen kytkös ei nähdäkseni tuota ongelmia, esitettyä etymologiaa on syytä tarkastella myös äänne- ja sananmuodostusopin kannalta: Mikä on hypoteettisen *puhta-verbivartalon suhde faktisiin sanoihin *pohtaa* ja *puhdas*? Sama onomatopoeettinen sananmuodostuselementti *puh-* kuin verbeissä *puhua* ja *puhaltaa* esiintyy myös verbissä *puhista*; onomatopoeettisille juurille tyypilliseen tapaan juuren *puh-* rinnalla esiintyy kielessä myös toisenlaisen vokaaalin sisältävä juuri *pih-*: *pihistä*, *pihahtaa*. Aivan samoin kuin vaikkapa onomatopoeettisella juurisarjalla *pVr-* on nykysuomessa ainakin reaalistumat *päristä*, *piristä*, *purista* ja *porista*, on ajateltavissa, että juurten *pih-* ja *puh-* rinnalla on (ollut) samaan sarjaan kuuluva juurivariantti **poh-*. Verbien *pohtaa* ja *puhtaa suhde olisi siis sananmuodostusopillisesti samantapainen kuin verbien *litkiä* ja *latkia*.

Edellä esittämäni *pohtaa*-verbin *poh-*

elementin johtamista onomatopoeettisesta sanajuuresta voi tietysti pitää uskottavana tai epäuskottavana. Samaa kai kuitenkin sopii sanoa vaihtoehtoisestakin selityksestä, nimittäin että *poh-* (< **poš-*) olisi lainaa muinaisyläsaksan *fewen* 'seuloa' -verbin perusteella rekonstruoidun esigermaanisen **powh-eye/o-* vartalon juuriosasta. Yhteistä kummallekin selitykselle on, että sanan *ta-*aines on »kausatiivinen verbijohdin», siis ainakin jossakin mielessä sama kuin vaikkapa Nikkilän kirjoituksessaan esille ottama *tä* verbissä *nyhtää* (< **nük + tä-*) ja *ta* edellä puheena olleessa verbissä *tuultaa*.

Adjektiivin *puhdas* osalta en yhtyisi SSA:n muotoiluun, että siinä olevaa *s*-elementtiä on »vaikeaa» selittää muuksi kuin indoeurooppalaisen sanan maskuliinipäätteen heijastumaksi. Itämerensuomessa on koko joukko *as*-loppuisia adjektiiveja, joista osa on enemmän tai vähemmän varmoja lainoja (*armas, marras, rikas, sairas* ym.), osa taas mitä ilmeisimmin omaperäisiä (*kit-sas, raikas, raskas, rietas, suulas, vilkas* ym.). Sanalle *puhdas* monessa suhteessa läheisimmän vertauskohdan tarjoaa adjektiivi *ahdas*, jolle niin ikään on esitetty sekä omaperäistä (samaa sanuetta kuin *ahtaa*) että lainaetymologiaa (< balttilainen *anš-tas tjs.). Huomion arvoista saattaa tässä suhteessa olla — mahdollisen *ahta-*: *ahdas* ja **puhta-*: *puhdas* rinnakkaisuuden lisäksi — myös, että kumpaankin sanueeseen kuuluu suomessa vielä toisen tavun vokaalilta epäodotuksenmukainen edelleenjohdos *ahdistaa, puhdistaa* (vepsässä kuitenkin *ahtištada, puhtastada* ja virossa *ahistada, ahastada, puhastada*).

Adjektiivin *ahdas* etymologista yhdistämistä verbiin *ahtaa* vaikeuttaa kylläkin se seikka, että etelävirossa vain verbissä on odotuksenmukainen äännekehitys **kt > tt* (*atta*), kun taas adjektiivi kuuluu tuollakin *ahas, ahtake*. Adjektiivi on siten joko etelävirossa lainaa pohjoisvirossa (vrt. EEW)

tai muuta — balttilaista? — alkuperää. Jälkimmäisessä tapauksessa **akta-* > *ahta-* ja *aštas > *ahtas* lienevät pääosassa itämerensuomea jo varhain sekundaarisesti sulautuneet yhdeksi sanueeksi. Ei ole mahdotonta, että adjektiivin *puhdas as*-loppu perustuisi suorastaan adjektiivin *ahdas* malliin ja sitä kautta alkuaan viimeksi mainitun balttilaisesta originaalista peräisin olevaan ainekseen. Välttämätön tämä oletus ei tietenkään ole: *Vs*-päätteisiä adjektiiveja on ainakin myöhäiskantasuomessa ollut malliksi tarjolla yllin kyllin ja vanhimmat (niin omaperäiset kuin lainalähtöisetkin, vrt. esim. *marras*) tämän tyyppin sanoista palautunevat paljon vanhempiinkin kielikausiin.

Edellä esittämilläni pohdinnoilla olen pyrkinyt havainnollistamaan niitä omasta mielestäni mahdollisia, joskin vaikeasti todennettavia prosesseja, joilla kielikuntamme sanastoa transparentimman johtamisen ohella on kielen kaikkina kehityskausina syntynyt. En katso esitykselläni mitenkään kumonneeni sitä mahdollisuutta, että *puhdas* ja *pohtaa* monien muiden tapaan olisivat vanhoja lainasanoja. Se ei ole tavoitteenanikaan; tavoitteeni sen sijaan on virittää ylipäättänsä keskustelua aiheesta, mitä muita kuin lainakontakteihin perustuvia alkuperän selityksiä kielikuntamme (perus)sanoille voi antaa. Sanan levikin toteaminen ja sen mukainen ryhmittely uralilaiseen, suomalais-ugrilaiseen, suomalais-permiläiseen, varhaiskantasuomalaiseen jne. sanastokerrostumaan ei, kuten useissa yhteyksissä on todettu, ole vielä alkuperän selitys.

Niin puheena olevassa kuin useassa aikaisemmassakin kirjoituksessaan juuri Nikkilä on ollut viitoittamassa suuntaa, jossa paitsi itämerensuomalaisten kielten myös koko uralilaisen kielikunnan historiallisen morfologian tutkimuksella on uskoakseni runsassatoinen työsaika edessään. Tarkoitin perinteisesti jakamattomiksi tulkittujen konsonanttiyhtymän sisältävien kaksitavu-

jen (CVCCV-) perusteellista analyysiä ja niihin mahdollisesti sisältyvien »juuri-» (CVC-) ja »suffiksiosien» (-CV-) osoittamista. SSA:n ohella myös UEW tarjoaa tähän työhön runsaasti materiaalia. Käsitelien seuraavassa esimerkinomaisesti yhtä Nikkilänkin kirjoituksessaan sivuamaa sanasikermää ja palaan vielä lopuksi sanoihin *puhdas* ja *puhdistaa*.

Itämerensuomen *piha*-sanueen (alkumerkitys: 'aidanseiväs tjs.') yhteyteen kuuluu tavalla tai toisella myös eteläviron *piht* 'aita, aidanseiväs'. Läheisiä ovat edelleen vepsässä ja vatjassa esiintyvä *pihk(u)* 'nuori metsä; petäjä' sekä oletettu itämerensuomen **pihta*, josta on lainattu venäjän samanasuinen pihtakuusen nimitys. Mikäli puheena olevien sanojen »suffiksien» *tV*, *kV* voidaan olettaa liittyneen *piha* < **piča* sanan »juuriosaan» jo esisuomalaisena aikana, sanat palautuvat esisuomalaisen (= vksm tai vanhemman) **čt*, **čk* yhtymän sisältäneisiin muotoihin **pičtV*, **pičkV*. Samaan yhteyteen saattaisi kuulua vielä *pihti* (< **pištV*) ? < **pičtV* '(päre)pihti'.

Yhtymää *čt* ei perinteisesti ole esisuomalaisiin sanoihin rekonstruoitu (eli tällaisen yhtymän ei oleteta esisuomessa ylipääntänsä esiintyneen). Tälle seikalle voidaan antaa kaksi tulkintaa: 1) yhtymillä **čt* ja *št* on kaikissa nykyisin tunnetuissa uralilaisissa kielissä yhteinen jatkaja, joten alkuperäinen kahtalaisuus ei ole äännerekonstruktion metodein havaittavissa; 2) yhtymä *čt* on ollut fonotaksin vastainen ja »morfeeminrajaisena» (*pič* + *ta*) muuttunut jo kantakielessä automaattisesti yhtymäksi *št*.

Suomen sanoja *pudistaa*, *putu* on varsinkin aikaisemmin verrattu mordvan sanoihin *Epočodoms* 'varistaa, sirotella', *počt* 'jauho, pöly'. Mordvan ja suomen sanojen yhteenkuuluvuuteen on tosin uudemmissa etymologisissa sanakirjoissa suhtauduttu epäillen tai suorastaan torjuen. Esim. UEW katsoo suomen sanojen kuuluvan *pudota*-verbin ja

esisuomalaisen **puδV*- vartalon yhteyteen, mutta rekonstruoii mordvan, syrjäänin ja samojedikielten perusteella uralilaisen verbi-vartalon **pučV*- '(aus)schütten, (aus)gießen'.

Uralilainen **pučV*- perustunee edellä puheena olleen *pušV*- vartalon tapaan onomatopoeettis-deskriptiiviseen *pVč*- juurisarjaan. Väitteen tueksi voi esittää ainakin sen, että marista tunnetaan saman juurisarjan toiseen vokaalivarianttiin **pač*- perustuva toisinto ja tämän *-kV*-suffiksilla laajennettu variantti t. »johdos» (ks. UEW s.v. *puče*⁻³, *pačkV*⁻¹). On mahdollista ajatella, joskaan ei sitovasti todistaa, että myös sanat *puhdistaa* ja *puhdas* palautuisivatkin **pučtV*-tyyppiseen esisuomalaiseen »vartaloon», jonka aineksina olisivat onomatopoeettis-deskriptiivinen juuri **puč*- ja »suffiksi» *tV*. — »Sama» tai »homonyyminen» juuri esiintyy toiseen »suffiksiin» yhdistyneenä, muuten myös Nikkilän esille ottamissa sanoissa *putkahtaa* ja *puhjeta*.

Omaperäistä uutta sanastoa syntyy kielen kaikissa vaiheissa sellaisten mutkikkaiden prosessien kautta, jotka eivät jälkikäteen useinkaan ole tieteellisen tutkimuksen avulla rekonstruoitavissa — tai joiden rekonstruoinnit jäävät korkeintaan hypoteesien tasolle. Mitä kauemmaksi menneisyyteen etenemme, sitä vähäisemmiksi muuttuvat siten mahdollisuutemme arvioida myös esitettyjen lainaetymologioiden varmuusastetta. Etymologisten sanakirjojen epäilevät formuloinnit ja viittaukset mahdollisiin yhteyksiin kielen muuhun sanastoon eivät ole epäluottamuslauseita lainaetymologioiden esittäjiä vastaan, vaan muistutuksia siitä, puheena olevan kielikauden sanaston syntytavasta on vaikeaa, ellei mahdotonta esittää mitään varmaa. ■

EINO KOPONEN

Tartu ülikool, Uurali keelte õppetool,
Ülikooli 18, EE2400 Tartu, Eesti